

De andere reisgids: weg met Mieke Bal

Mieke Bal

Travelling Concepts In The Humanities. A Rough Guide

University of Toronto Press, 2002

Travelling Concepts in the Humanities, het meest recente boek van Mieke Bal, is het tastbare resultaat van twee van haar activiteiten in de afgelopen jaren. In november 1999 gaf zij als visiting professor aan het Green College van de Universiteit van Brits Columbia een serie lezingen over dit onderwerp, terwijl het tevens op de agenda stond van de seminars die zij een aantal achtereenvolgende jaren organiseerde voor haar studenten van de Amsterdam School of Cultural Analysis (ASCA). Telkens stond hier één door de velden van de geesteswetenschappen reizend concept centraal. In *Travelling Concepts* zijn dit: concept, image, mise-en-scène, framing, performance and performativity, tradition, intention en critical intimacy. Het eerste hoofdstuk over 'het begrip' vormt de bakermat van dit boek; het laatste hoofdstuk over een aan Gayatri Chakravorty Spivak ontleend concept behandelt de thuiskomst na een reis door den vreemde. Hier is Bal niet langer de theoreticus-docent-gids, maar even weer de leerling die zich op vreemd terrein begeeft of in de intimiteit van het klaslokaal ook gevoed wordt door wat haar leerlingen aandragen.

Hoewel het boek wordt voorgesteld als een gids, 'a rough guide', zou ik het eerder willen zien als een voettocht met Mieke Bal, als theoreticus en docent, langs door haar eerdere publicaties inmiddels vertrouwde concepten en fascinaties, en enkele interesses van recenter datum. Gaat het om 'oude' concepten, dan worden ze hier becom- [einde pagina 149] mentarieerd, verdedigd, nader uitgewerkt of bediscussieerd met een select gezelschap opposenten; behandelt ze relatief nieuwe concepten, dan geeft ze daarmee op de eerste plaats haar antwoord op actuele discussies die in de geesteswetenschappen gevoerd worden. Ik noem het begrip 'performativiteit'. Wie een concreet en systematisch antwoord verwacht op de vraag naar de intellectuele geschiedenis en de precieze verspreiding van concepten, kortom naar het 'wie, wat, waar', zal teleurgesteld worden. In *Travelling Concepts* wordt telkenmale beklemtoond dat concepten niet voorbehouden zijn aan één bepaald vakgebied en dat hun reis naar andere gebieden gepaard gaat met een voortdurende transformatie, beter gezegd vergezeld moet gaan van een transformatie, want de ontmoeting met andere objecten eist doorgaans een herziening van de concepten die daarop van toepassing zijn. In het boek komen we geregeld historische objecten tegen, veelal voorbeelden uit de beeldende kunst, die in een specifiek theoretisch perspectief worden geplaatst. Een aantal kenden we al uit eerdere publicaties, met name haar boek *Quoting Caravaggio. Contemporary Art, Preposterous History*. De pejoratieve betekenis van het woord 'preposterous' in de ondertitel krijgt in dit boek, evenals in *Travelling Concepts* de compleet nieuwe, positieve betekenis van de creatieve beïnvloeding van onze kijk op hedendaagse kunstwerken door ze in verband te zien met oude kunst. De wederkerigheid van deze relatie is enigszins te vergelijken met die tussen theorie en praktijk. Met haar hoofdstuk over 'framing' grijpt ze eveneens terug op wat al eerder aan de orde kwam, ditmaal in *Double Exposures* van 1996, maar ik denk ook aan een artikel dat zij samen met Norman Bryson schreef. In dit artikel, 'Semiotics and Art History', dat dateert uit 1991, stond het veel gebruikte maar te weinig bereflecteerde begrip 'context' centraal. Een statisch begrip, waarvan men de oorspronkelijke betekenis: een samengesteld weefsel, al lang uit het oog verloren is. 'Framing' verdient de voorkeur; het is een werkwoordsvorm en duidt daardoor een activiteit aan, niet alleen die van de theoreticus of de historicus, maar ook van hem of haar die objecten een mise-en-scène geeft. In het museum is dit voorbehouden aan de curator of

conservator. In die rol had Bal in 1998 in opdracht van het Museum Boijmans van Beuningen een frame gecreëerd rond een nieuwe aankoop, de *Judith toont het hoofd van Holophernes aan het volk van Bethulia* (1605) van Gerrit Pieterszn. Sweelinck. Zo heeft *Travelling Concepts* veel weg van een itinerarium, waarbij eens te meer duidelijk wordt hoe belangrijk beeldende kunst, zeker ook hedendaagse kunst, voor Bal is. De 'theatrale' werken van Louise Bourgeois, Beverly Semmes (bekend ook van Sonsbeek 9), Bill Viola, Ann Veronica Janssens en James Coleman, hoe verschillend ook, zijn geliefkoosde objecten. Behalve aan Bourgeois wordt veel aandacht geschonken aan de foto's van Coleman; ze vormen het uitgangspunt voor het hoofdstuk over Performance en Performativiteit. Dit hoofdstuk is een goed voorbeeld van de wijze waarop Bal zich uiteenzet met actuele discussies rond beide begrippen die zo'n verschillende herkomst hebben en waarbij het nog maar de **[einde pagina 150]** vraag is of en onder welke condities ze met elkaar verbonden kunnen worden. Hoewel ook hier geldt dat enige voorkennis omtrent de bronnen, Bals erfenis en de discussies welkom is, is dit hoofdstuk denk ik voor buitenstaanders het meest toegankelijk. Het werk van Coleman vormt een theoretisch object maar is tevens een ijkpunt dat niet alleen een goed gekozen opmaat vormt voor dit thema, maar ook voldoende houvast in de verdere loop van het hoofdstuk blijft bieden.

Bals interesse gaat in de eerste plaats uit naar de wisselwerking tussen objecten en theoretische concepten zoals die in haar omgeving functioneren. Ze is niet geïnteresseerd in de concepten van de kunstenaars voor zolang die intentioneel zijn. Hoewel ze in het verleden al geregeld het gevecht is aangegaan met theoretici die gereflecteerd hebben over de problematiek van de intentionaliteit, moest het probleem van de intentie kennelijk opnieuw op de rolprent van dit boek gezet worden. Bal beperkt zich hier voornamelijk tot een papieren strijd met enkele kunsthistorici, niet met semiotici die zich in het recente verleden ook uitvoerig met deze problematiek hebben beziggehouden. Dat valt te betreuren. In grote lijnen delen veel semiotici de opvattingen van Bal, maar juist het oog dat semiotici als Umberto Eco en Felix Thürlemann hebben voor de onontkoombare betekenis die de *intentio auctoris* heeft en de wegen waarlangs die tot ons komt, vraagt om een antwoord van iemand de harde lijn voorstaat en daarom in het voorwoord van Quoting Caravaggio zegt: 'I attempt (...) an approach of art that is not focused on the artist's intention. As part of this endeavour and as a matter of principle, I contacted the contemporary artists I was writing about only after the fact'. Het is geen gek advies om dit ook aan je studenten voor te houden, maar ik weet al hoe hun repliek zou luiden: 'Ook al gun je hen niet het woord, hun woord is alomtegenwoordig in elke kunstkritiek die je over hen leest. Sluit daar je ogen maar eens voor.' Dat antwoord komt er niet. Het gaat Bal uiteindelijk om iets anders, namelijk de kloof tussen de kunstgeschiedenis en de 'cultural analysis'. Bal gaat in *Travelling concepts* (in het hoofdstuk over de intentie) in discussie met de kunsthistoricus Svetlana Alpers die niet de intentie van de maker maar de intentionaliteit van het werk centraal stelt. In een noot wijst Bal op de overeenkomst tussen haar en Umberto Eco. Maar dat maakt Alpers nog niet tot een semioticus of cultuuranalyticus. Ik blijf met de vraag zitten of deze problematiek van de intentie een toereikend instrument is om dit essentiële verschilpunt scherp te stellen.

Marga van Mechelen

[einde pagina 151]